

PROBLEMI STUDIJA VIŠEJEZIČNOSTI NA PODRUČJU ALPE-JADRAN

Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori dell'Alpe-Adria; Gruppo di lavoro per lo studio del plurilinguismo nei territori dell'Alpe-Adria; Atti del Convegno Internazionale Udine, 12—14 ottobre 1989; Testi raccolti a cura di Liliana Spinozzi Monai; Consorzio per la Costituzione e lo Sviluppo degli Insegnamenti Universitari; Consorzio Universitario di Udine, Pubblicazioni, Sezione Miscellanea 11; Aviani Editore, Tricesimo (Udine), 1990; 239 str.

1. Zbirka prilogâ pod navedenim naslovom objedinjuje dva elementa koji su u naše doba vrlo aktualni a ponešto »neuhvatljivi« (tj. bez jasnih granica): to su sociolingvistika (s jezicima u kontaktu i drugim srodnim disciplinama) i područje poznato pod nazivom Alpe-Jadran (tal. Alpe-Adria; odsada dalje, osim u citatima: A.-J.). Tu nalazimo četrnaest saopćenja podnesenih na spomenutom sastanku (pod patronatom Konferencije Rektorâ Sveučilištâ regije A.-J. i Sveučilišta u Udinama). Naslov knjige ukazuje da je težište prilogâ na metodološkim i teoretskim pitanjima, ali su ipak sva saopćenja, posve razumljivo, ilustrirana konkretnim primjerima.

2. Nakon inauguralnoga govora profesora udinskog sveučilišta Roberta Gusmanija (str. 7—8; odsada bez str.) i kratkog pozdrava predsjednika udinske sveučilišne zajednice (Consorzio Universitario Udinese) Lina Comanda (9), nalazimo ovih četrnaest saopćenja: Mario Wandruszka (sveuč. u Salzburgu), *L'uomo plurilingue* (11—20); Peter Rehder (sveuč. u Münchenu) *Überlegungen zur Terminologie: Bilinguismus/Diglossie* (21—31); John J. Gumperz (sveuč. Berkeley, Kalifornija) *Theory and Method in Pluriglossia: The Interpretive Analysis of Language Usage* (33—49); Peter Hans Nelde (Forschungsstelle für Mehrsprachigkeit, Bruxelles), *Sprachkonflikte im Mehrsprachigen Europa — mit einem Blick auf 1993* (51—66); Wolfgang U. Dressler (sveuč. u Beču), *Kompetenz und Performanz in zweisprachigen Gebieten* (67—77); Anna Giacalone Ramat (sveuč. u Paviji), *Il mutamento linguistico in contesto plurilingue* (79—100); Bruna De Marchi (Institut za međunarodnu sociologiju u Goriziji), *Il plurilinguismo come risorsa individuale e collettiva per gli abitanti dell'Alpe-Adria* (101—115); Alberto Zamboni (sveuč. u Padovi), *Tipologie a contatto dell'Alpe-Adria* (117—142); Erich Prunč (sveuč. u Grazu), *Zum Problem der Typologie und der lexikographischen Erfassung des Lehngutes in bilingualen Gebieten* (143—154); Giuseppe Francescato (sveuč. u Trstu), *Situazioni di bilinguismo: il caso Timau* (155—168); Norman Denison (sveuč. u Grazu), *Spunti teorici e pratici dalle ricerche sul plurilinguismo con particolare riferimento a Sauris* (169—177); Breda Pogorelec (sveuč. u Ljubljani), *Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji* (179—193); Josip Jernej (sveuč. u Zagrebu), *Contatti linguistici slavo-romanzi nella regione istro-quarnerina* (195—206); Claus J. Hutterer (sveuč. u Grazu), *Ethnische Minderheiten in Ungarn* (207—223). Na stranama 225—231. nalaze se sažeci (na talijanskom, engleskom,

hrvatskom), dok zadnjih sedam strana (233—239) donose popis svih sudionika (podnositeljâ saopćenja i drugih) s adresama.

3. R. Gusmani predstavlja sastanak, njegove odrednice i ciljeve. Sastanak je prva inicijativa navedene radne grupe na području studija višejezičnosti u regiji A.-J., a ova je regija primjer koegzistencije »u skladnom prožimanju i međusobnom obogaćivanju« (7). Cilj je spasiti, pogodnim mjerama, jezično i kulturno blago i valorizirati »one aspekte teritorijalne stvarnosti koji [...] zaslužuju da budu pažljivo razmotreni« (ib.). Sastanak »želi osvijetliti doprinos studija višejezičnosti u regiji A.-J. ne samo jasnijoj i kompleksnijoj definiciji specifičnosti ovoga područja, nego uopće napretku lingvističke teorije i metodologije« (ib.).

4. Dva su saopćenja, iz različitih razloga, posebno privukla našu pažnju pa ćemo se na njima duže zaustaviti: to su prilozi A. Zambonija i J. Jerneja. U prvom od njih autor velikim dijelom ponavlja svoje ideje o dodiru jezičnih area na talijanskom sjeveroistoku, iznesene u jednoj gotovo istovremenoj studiji (*Divergences and convergences among Neo-Latin systems in North-Eastern Italy*, »Folia Linguistica Historica« 8/1989). I saopćenje kojim se ovdje bavimo usredotočeno je na dvojezične situacije stvorene mletačkom ekspanzijom i širenjem mletačkoga kolonijalnog idioma (*veneziano coloniale* po Ch. Bidwellu, *veneziano de là da mar* po G. Foleni) preko starijih srodnih (romanskih) i nesrodnih govora na tom području. Prema Zamboniju balkanska se area, sa svojim poznatim jezičnim savezom (*Sprachbund*), oponira jadranskom području, na kojem mletački idiom apsorbira ili bar dovodi do erozije starijih romanskih govora: ladinskoga [= dolomitskoga retoromanskog], furlanskoga istarskoga i dalmatskoga. Autor kaže: »Umjesto da ističemo Istru kao entitet 'stiješnjen' između Furlanije i Dalmacije, izgleda prikladnije insistirati na povijesnoj marginalnosti poluotoka, koja se jezično ogleda u tipičnoj perifernoj *facies* (amfiziona), a ova je tipološki nenormalni proizvod nelinearnoga razvoja: dakle, ne uzevši u obzir sjever, koji izgleda furlanski, Istra je podijeljena na barem dva glavna kompleksa, jedan srednji i jedan južni (drugim riječima, status amfizione doveo je ovdje do najmanje dvaju jezičnih razvoja i ponovnih stapanja)« (123). Malo dalje (124) Zamboni ponovno govori o amfizioni, ističući da se u istarskoj stratifikaciji, nakon onoga što zove tergestinskom areom (koja je srodna sa zapadnofurlanskom), može utvrditi »jedna srednjoistarska area orijentirana s venetskom amfizonom« (u talijanskom originalu: »un'area medio-istriana orientata con l'amfiziona venetizzante«). Ovdje prije svega nije jasno u kojem je smislu upotrijebljena dopuna uvedena prijedlogom *con*: želi li se kazati da je ta area orijentirana prema (tal. *verso*) venetskoj ili da je zajedno s njome orijentirana prema nečem trećem? Nadalje, u prvom citiranom pasusu Istra je podijeljena na tri područja, dok iz drugoga proizlaze samo dvije aree. U svakom slučaju, istroromanska je area na jugu Istre. Tipološki pristup, ma kako bio važan i koristan, ne može međutim objasniti porijeklo te južne istarske aree, a to znači porijeklo današnjih istroromanskih govora, u kojima, zajedno sa P. Skokom, E. Kranzmayrom a također i J. Jernejem (kako se vidi iz njegova saopćenja, str. 204), vidimo direktni izdanak istarskoga latinитета stariji od mletačke ekspanzije. Ako se ne varamo, prekid o kome govori Zamboni (»nelinearni razvoj«) i ši-

renje mletačkoga odvijaju se nakon početka mletačke ekspanzije, tj. otprilike od godine 1000. dalje, dakle nam ne objašnjavaju krucijalno pitanje, a to je jezično stanje u Istri na prijelazu antike u srednji vijek, odnosno geneza istroromanskih govora. No, vratimo se načas Zambonijevoj trodijelnoj podjeli Istre: prije mletačke ekspanzije na sjeveru Istre govorili su se furlanski dijalekti, na jugu — neka nam bude dopušten izraz, bez ikakve *Stammbaum-natruhe!* — proto-istroromanski govori; a što se govorilo u srednjoj arei? O tome ne saznajemo ništa. Ipak, hrvatski toponim *Motovun* (za tal. *Montona*, od lat. *MONTONA*), daleko na sjeveru od današnje istroromanske aree, pokazuje romanski diftong *ou*, reproduciran u hrvatskim ustima kao *ovu*, pa time jasno ukazuje na rovinjsko-vodnjansko-fažansku skupinu istroromanskih dijalekata, koji taj diftong čuvaju do današnjeg dana. Nije li dakle to dragocjen trag istroromanskih govora na području koje danas nije više istroromansko, prema tome dokaz njihove ranosrednjovjekovne proširenosti i u Zambonijevoj »srednjoj« Istri? Napokon, valja reći da ni sam pojam amfizone ovdje nije jasan. Prije svega, držimo da se amfizona ne može uvijek i *sans plus* izjednačiti s perifernom areom; nadalje, amfizona je po definiciji područje na kome su prisutne jezične crte obiju (ili više) susjednih area, koje je dakle prijelazno područje između njih. Ako je Istra amfizona, između kojih je dviju romanskih area prijelazno područje? Ne znači li to upravo ono što Zamboni odbija, tj. da je Istra kao amfizona 'stiješnjena' između furlanskoga na sjeverozapadu i dalmatskoga (točnije: proto-dalmatskoga) na jugoistoku? A s ovim drugim romanskim idiomom Istra je morala imati, pogotovo u prijelaznom latinsko-romanskom razdoblju, »urođene sličnosti« (*somiglianze ingenite*), kako bi kazao (pred skoro 120 godina) G. I. Ascoli. Kad bi nam bili bolje poznati bar glavni romanski slojevi Kvarnera i uopće istočno-jadranske obale, vjerojatno bismo mogli utvrditi još cio niz amfizona, od Trsta do Dubrovnika pa i južnije (do onoga što Ž. Muljačić naziva labeatičkim). No sve te kasnije amfizone ne mogu objasniti dijakronijsku vertikalnu, tj. porijeklo istroromanskih govora, njihovo prvotno »lice« (*facies*), u prijelaznom latinsko-romanskom periodu.

5. Saopćenje J. Jerneja možda je najjasnije i najmanje teorijsko u cijelom zborniku. Kako bi konkretnim primjerima osvijetlio svoju temu, autor počinje od jednoga nadgrobnog natpisa iz XI. stoljeća, nadenoga na Cresu, a zatim — ponešto brzo — prelazi na romansko-hrvatske dodire u novom vijeku, osvrćući se na radove G. I. Ascolija, H. Schuchardta, zatim C. Tagliavinija i, u naše dane, Manlija Cortelazza. Jernej razlikuje u Istri dva područja: zapadnu obalu i unutarnju (dijelom i istočnu) Istru (199). Pošto je komentirao rad C. Tagliavinija *Sugli elementi italiani nel croato* iz 1942. godine (koji Jernej smatra fundamentalnim, ali nažalost ništa ne kazuje o onodobnim izvanjezičnim okolnostima koje su mu kumovale...) i neke radove G. Mavera (200—201), autor donosi izbor primjera (iz jedne zbirke, sakupljene uz suradnju nekih studentica), podijeljen na dvanaest »tematskih skupina« (201—203). Na 203. strani Jernej govori o sintaktičkim i leksičkim refleksima hrvatskoga jezika u venetskom dijalektu, ali primjeri koji neposredno slijede ne ilustriraju hrvatski utjecaj na talijanske dijalekte nego obratni (*ne se može*, kalk prema tal. *non si può* itd.). Utjecaj hrvatskoga na venetski talijanski vidi se tek u drugoj sku-

pini primjera, a sastoji se isključivo od recentnih posuđenica, vezanih za izvanjezičnu stvarnost (npr. *il višak, il bolovanje, la potvrda* itd.). Razlika je između tih dvaju utjecaja vrlo jasna: talijanski utjecaji na hrvatske govore jesu kalkovi, dakle pretpostavljaju bilingvizam i mogu biti stari, dok hrvatski utjecaj na talijanske govore, bar kako je ovdje predstavljen, može biti — a po semantici se vidi i da jest — sasvim recentan i ne iziskuje nikakvu dvojezičnost: Talijan koji u svom govoru upotrijebi posuđenice kao *višak, bolovanje* itd., ne mora biti dvojezičan niti posjedovati bilo gramatičko-leksičku bilo komunikacijsku kompetenciju (v. za to idući paragraf) u hrvatskom jeziku.

6. Mnogo kraće zadržat ćemo se na ostalim saopćenjima. M. Wandruszka ilustrira živim izlaganjem i zgodno odabranim primjerima našu europsku višejezičnost, naglašavajući sličnosti i razlike (to nas podsjeća na njegov poznati naslov *Sprachen-vergleichbar und unvergleichlich*) i naročito jezične interferencije, što sve dovodi do stvaranja zajedničkoga europskog leksika i jezične zajednice europskih naroda. — P. Rehder raspravlja o dvjema Fergusonovim pojmovima te o novijim radovima J. Fishmana i G. Francescata. — J. Gumperz smatra jezike u višejezičnim društvima za članove jednoga jedinog sustava, unutar kojega selekciju određuju komunikacijski faktori. Za ilustraciju služe dva uzorka iz tekstova (u prvom se smjenjuju standardni njemački i jedan njemački dijalekt, u drugom se radi o njemačko-slovenskoj interferenciji). Takvi slučajevi mogu pridonijeti da se utvrde faktori očuvanja višejezičnosti. — Slična je i tema Neldeova saopćenja: počevši kratkim pregledom etničkih konflikata, autor prelazi na jezične konflikte na višejezičnim područjima (Dublin, Helsinki, Bruxelles, Bratislava, Fribourg, Bolzano, Pécs) te se posebno zadržava na situaciji u Belgiji. Na kraju se iznose teze za *Mehrsprachenerwerb* s pogledom na (djelomično) ujedinjenu Europu u 1993. godini. — Temeljne probleme dvojezičnih područja, među njima i raspad i »smrt« jezika, obrađuje W. Dressler. Autor razlikuje spoznajnu, gramatičko-leksičku i komunikacijsku kompetenciju i zadržava se na procesima erozije, apsorpcije i napokon »smrti« jezika. Ostvarenje (Chomskyjeva *performance*) pripada psiholingvistici, norma (po E. Coseriu-u) ulazi u sociolingvistiku, a kompetencija pripada općoj lingvistici. Unutar tih triju kategorija moguće su daljnje podjele, a posebno je zanimljivo pitanje odnosâ između gramatičko-leksičke i komunikativne kompetencije. — A. Giacalone Ramat počinje konstatacijom kako je sociolingvistika uvjerljivo dokazala da jezik služi također za prenošenje socijalnih značenja i kulturnih normi (80); zatim istražuje neke višejezične situacije a onda primjenjuje ispitivanje na aree njemačko-talijanskih i, u neusporedivo manjoj mjeri, slavensko-talijanskih dodira (sve unutar granica države Italije). Na svim se tim područjima opaža proces jezične kontrakcije i jezične zamjene. Autorica posebno studira neke sintaktičke promjene u njemačkim govorima pod talijanskim utjecajem, a promjene dijeli na unutarnje i vanjske, dopuštajući i njihovu konvergenciju. — B. De Marchi posvećuje uvod svojega saopćenja suštini regije A.-J. (»Alpe-Jadran je, po mojem mišljenju, jedan pojam, jedna ideja kojoj ne odgovara jedan točno odrediv i jednoznačan referent«, 101), a zatim prelazi na ono što naziva »pragmatičko-propozitivni pristup« (103), na sociološke faktore i napokon na neke teoretske i praktične smjernice (»Teme i razine ispitivanja« 107; »Metodološki putovi« 109; »Mogućnosti primjene« 111).

Sociološke metode, dosada ograničene na određene teme, valja dopuniti i proširiti, u cilju boljeg sagledavanja problematike i primjene na jezičnu politiku. — Saopćenje E. Prunča zapravo je ilustracija rada na projektu pod naslovom *Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten*. Najprije se iznose neke značajke situacije i principi u sakupljanju podataka, a zatim nalazimo izbor primjerâ raspoređenih po tzv. leksičko-semantičkim kvalifikatorima (148 i dalje), što u biti nije drugo nego kategorizacija posuđenica po određenim kriterijima (proširenost, jezična razina, komunikativna situacija itd.). — G. Francescato, poznat po svojim studijama bilingvizma, diglosije i jezičnih dodira, a također i po proučavanju furlanskog idioma, povezuje sva ta područja posvećujući se u svom saopćenju njemačkoj oazi Timau na sjeveru Furlanije. Kao i neke druge slične oaze, i Timau je trojezičan, jer stanovnici govore lokalni dijalekt (timaves), furlanski i talijanski, u različitim međusobnim odnosima (diglosija). U središtu su i ovdje sociolingvistički i leksički problemi, a rezultati (obrađeni i pomoću kompjutera) prikazani su u više shema i tabela. — N. Denison posvećuje se i ovdje svom glavnom znanstvenom interesu, a to je njemački dijalekt oaze Sauris, u sjevernoj Furlaniji (kao i Timau). Jezični su podaci temelj za zanimljive zaključke o razdoblju naseljavanja (druga polovica XIII. stoljeća) i porijeklu doseljenikâ (Kartitsch i Tilliach). — B. Pogorelec bavi se sociolingvističkim problemima slovenske manjine u Italiji, najprije teoretski (važnost interferencija, uloga komunikacijskih situacija itd.), a zatim ilustrirajući položaj slovenskog jezika (od 1866. do naših dana) i suvremene jezične medije. Autorica diskutira također problem gašenja ali i reaktiviranja jezika (dva moguća pravca studija interferencije). — Saopćenje J. Hutterera svodi se na pregled moderne povijesti etničkih i jezičnih manjina u Mađarskoj, s posebnim obzirom na njemački element. Izlaganje je popraćeno tabelama i zemljopisnim kartama.

7. Grafička je oprema zbornika vrlo jasna, pa su pogreške razmjerno rijetke (a glavne su i navedene na priloženom listu ispravaka). Ima nekoliko sitnih pogrešaka u hrvatskim i slovenskim dijakritičkim znakovima (*žacetku* mj. *začetku*, 184; *času* mj. *času*, 188; *odlucio* mj. *odlučio*, 195; *Fucic* mj. *Fučić*, ib.) i nekih drugih (dva puta *Šimunović* mj. ispravnoga *Šimunković*, 196). Napokon, nekoliko (ne samo čisto tehničkih) pogrešaka nalazimo u prvom pasusu hrvatskoga sažetka Jernejeva saopćenja, pa mjesto ispravljanja pojedinih riječi donosimo cijeli odlomak u pravilnu obliku.

»Nakon kraćeg povijesnog prikaza o sačuvanim pismenim dvojezičnim svjedočanstvima iz istarsko-kvarnerskog područja, autor navodi najvažnija djela koja obrađuju jezičnu povijest tih krajeva da bi zatim govorio o međusobnim jezičnim dodirima« (231).

8. U zaključku možemo kazati da se u ovdje prikazanom zborniku nalaze sve tekovine i još neriješeni problemi suvremene sociolingvistike, jezikâ u kontaktu, jezične politike, tzv. *Varietätenlinguistik*, svih faktora o kojima ovise interferencije, posuđenice, najrazličitiji utjecaji itd. Isto tako valja istaći problematiku bi-, tri- i plurilingvizma te di-, tri i pluriglosije, zanimljive statističke aspekte jezičnih pojava u vezi s jezičnim razinama, veliku važnost komunikacijskih faktora, srodnost jezika, a naročito bismo željeli podvući važnost jezičnih dodira za neka dijakronijska pitanja (do kojih nam je posebno stalo,

jer po našem uvjerenju dijakronija daje neophodnu »treću dimenziju« u studiju jezika, pa i u opisu jezičnih zajednica). Sve to čitamo, s istinskim interesom, u ovom zborniku, koji predstavlja stvarni doprinos s jedne strane proučavanju regije A.-J., s druge strane disciplini *languages in contact*, s treće strane sociolingvistici i lingvistici komunikacije. Drago nam je, dakle, da možemo odati puno priznanje organizatorima sastanka i redaktorici zbornika, jer su u potpunosti postigli svoj cilj.